

Aytən BƏYLƏROVA*

KONNOTATİV MƏNALI LEKSEMLƏRİN TƏRCÜMƏSİ: PROBLEMLƏR VƏ ÇÖZÜMLƏR XÜLASƏ

Məqalədə konnotativ semantikalı dil vahidlərinin tərcümə mətnlərində düzgün verilməsi məsələsi təhlil edilmişdir. Ayrı-ayrı millətlərin mədəniyyətləri arasında fərqlər olduğu üçün müxtəlif dillərdə denotata görə uyğun olan, yəni eyni əşyanı bildirən sözlər konnotativ semantika baxımından fərqlənə bilər. Bu baxımdan bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı milli xüsusiyyətləri əks etdirən konnotativ semantikanın olduğu kimi verilməsi düzgün tərcümənin əsas şərtlərindən biridir. Bu məqalədə bədii mətnlərdə qiymətləndirici leksikanın – konnotativ mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı ortaya çıxan problemlər göstərilmişdir. Assosiativ qiymətləndirmə baxımından fərqlənən milli-mədəni konnotasiyaların tərcümədə dəqiq verilməsi zamanı daha çox çətinlik yaranması və bunun səbəbləri qeyd edilmişdir. Bədii əsərlərin xüsusən qohum olmayan dillərə tərcüməsi zamanı konnotativ mənalı sözlərin mənalılarının dəqiq verilməsi məsələsində ortaya çıxan problemlərdən bəhs olunmuş və belə nəticəyə gəlinmişdir ki, tərcüməçi tərcümə edilən əsərdəki dil vahidlərinin mədəni konnotasiyalarını uğurla üzə çıxarmaq və konnotativ ekvivalentliyə nail olmaq üçün yalnız orijinal mətnin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətinə deyil, həm də öz doğma mədəniyyətinə bələd olmalı, həmçinin müəllif intensiyasını düzgün anlamalıdır. Deməli, müxtəlif dillərdə ümumi alınmalar asanlıqla tərcümə edilsə də, xalqın mədəniyyətinə bələd olmadan milli-mədəni konnotasiyalara malik sözlərin düzgün tərcüməsinə nail olmaq mümkün deyil.

Açar sözlər: *konnotasiya; tərcümə; mədəniyyət; assosiasiya, ekvivalentlik*

Konnotasiya (latınca *connoto* – əlavə məna daşıyram) dil vahidlərinin əlavə, ikinci dərəcəli mənalıdır. Konnotativ mənanın yaranmasında intensiya, yəni danışan və ya yazanın niyyəti, məqsədi, o cümlədən də assosiasiya önəmli rol oynayır.

Müasir dilçilikdə konnotasiyaya iki fərqli yanaşma mövcuddur. Bəzi müəlliflər konnotasiyanı sözün semantikasının bir hissəsi kimi, dil vahidlərinin semantikasına uzual və ya okkazional şəkildə daxil olan və nitq subyektinin gerçəkliyə emotiv-qiymətləndirici münasibətini ifadə edən semantik məna kimi nəzərdən keçirirlər [Иорданская, Мельчук: 1980; Арнольд: 1989 və b.]. Digər tədqiqatçılar hesab edirlər ki, konnotasiya nitq prosesində kontekstin təsiri altında yaranan assosiativ və digər mənalardır və sözün semantik strukturunun tərkib hissəsi (mənasının bir hissəsi) sayılmamalıdır [Бархударов: 1975; Комиссаров: 1990 və b.]. Birinci yanaşmaya görə, sözün semantikasına siqnikativ-denotativ məna ilə yanaşı, həm konnotativ, həm də dildaxili məna daxildir. Burada konnotasiya dilin bir hissəsi kimi qəbul edilir. İkinci yanaşmaya görə isə konnotasiya dilin tərkib hissəsi deyil və nitqin müəyyən məqamlarında əmələ gəlir.

Fikrimizcə, hər iki yanaşmanı düzgün hesab etmək olar, çünki bunlar konnotasiyanın mahiyyətini əks etdirir. Bir tərəfdən, bir çox sözlərin mənasında konnotasiyaya rast gəlinir, digər tərəfdən isə nitqdə də əlavə çalarlar yarana bilər. Belə ki, dil vahidlərinin seman-

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Email: ayten_beylerova@mail.ru

tikasında əlavə, ikinci dərəcəli mənalar kimi özünü göstərən konnotasiyanın yaranma səbəblərindən biri də dil daşıyıcılarının şüurunda əmələ gələn assosiasiyalardır. Məlum olduğu kimi, assosiasiya *şüurda* ayrı-ayrı təsəvvürlər arasındakı əlaqədir. Sözlün mümkün assosiasiyaları onun konnotasiyalarını formalaşdırır. “Konnotativ mənə müstəqil mənə deyil, konnotasiya referensial mənənin doğduğu assosiasiyalardır, ancaq bu o demək deyil ki, bütün referensial mənəli sözlər konnotasiyaya malikdir. Konnotasiya doğuran, demək olar ki, ancaq konkret predmet adları olan sözlərdir, özü də bu hadisə bütün dillər üçün ümumi deyil, bir çox dillərdə eyni referensial mənəli söz eyni konnotasiya yarada bilməz” [Bayramov: 2008, s.67].

Konnotasiyalar milli və universal (beynəlmiləl), ümumişlək və kontekstual olur. Milli konnotasiyalar hər hansı bir xalqa, millətə xas olur, universal konnotasiyalar isə beynəlmiləl səciyyə daşıyır. Uzun, ümumişlək konnotasiyalar hər bir etnosun kollektiv şüurunun, okkazional konnotasiyalar isə fərdi şüurun məhsuludur. Sözlərin konnotativ semantikasına assosiativ qiymətləndirmə, emosionallıq, obrazlılıq daxildir. Müsbət qiymətləndirmə tərif, heyranlıq və s. kimi pozitiv emosiyalar, mənfi qiymətləndirmə isə məzəmmət, nifrət və s. neqativ emosiyalar vasitəsilə verilir.

Dilçilikdə konnotasiya dedikdə əlavə mənə başa düşülür, tərcümə nəzəriyyəsində isə konnotasiya linqvomədəni uyğunsuzluq, tərcümə edilə bilməyən və ya çətin tərcümə ediləndir. Belə ki, bir dildən digərinə tərcümə edilməsi mümkün olmayan və ya tərcümədə çətinlik yaradan dil vahidlərinin böyük əksəriyyəti konnotativ mənaya malik olanlardır. Konnotasiya tərcüməşünaslıqda praqmatik mənə [Бархударов: 1975; Комиссаров: 1990 və b.] kimi başa düşülür.

Tərcümə insan fəaliyyətinin mürəkkəb sahələrindən biridir. O, müxtəlif *millətlərə mənsub* insanlar arasında əlaqəni təmin edir və məlumat mübadiləsini asanlaşdırır. Tərcümə prosesində təkə bir dilin digəri ilə əvəz edilməsi baş vermir, həm də müxtəlif mədəniyyətlər, şəxsiyyətlər, zehniyyətlər, dövrlər, inkişaf səviyyələri, ənənələr qarşılaşdırılır.

Dilin mədəniyyətlə əlaqəsi danılmazdır, çünki hər bir dil mədəniyyətin xüsusiyyətlərini əks etdirir və baş verən dəyişikliklər dildə öz əksini tapır. Ümumiyyətlə, hər bir mədəniyyət hadisəsi həm verbal, həm mental, həm də konseptual ifadəyə malikdir. Mədəniyyətlər arasındakı fərqlər və onların konseptual və verbal ifadəsi ilə bağlı olan problemlər ayrı-ayrı etnosların mentalitetlərinin toqquşması zamanı daha aydın görünür. Ayrı-ayrı millətlərin mədəniyyətləri arasında fərqlər olduğu üçün müxtəlif dillərdə denotata görə uyğun olan, yəni eyni əşyanı bildirən sözlər konnotativ semantika, assosiativ qiymətləndirmə baxımından fərqlənə bilər. Konnotativ mənəli sözlərin tərcüməsində qarşıya çıxan problemlər daha çox bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı özünü göstərir.

Məlumdur ki, bədii mətn çoxfunksiyalıdır. Bədii ədəbiyyat oxuculara başqa ölkələrin mədəniyyəti ilə tanış olmaq imkanı verir. Kommunikativ, estetik, emotiv, ekspressiv, praqmatik funksiyalara malik bədii mətnlərdə sözlər yazıçı və ya şairlər tərəfindən spesifik – bədii mənələrdə işlənir. Sözlərin həqiqi və məcazi, denotativ və konnotativ mənələrinin qarşılıqlı əlaqəsi bədii mətnin həm estetik, həm də ekspressiv təsir göstərməsinə imkan yaradır, həmin mətni obrazlı və mənəli edir. Tərcümə zamanı bədii əsərin orijinal dilini bilməyən digər etnosların nümayəndələrinin də onunla tanış olması üçün bədii ədəbiyyatın peşəkar tərcüməçilərinin xidmətlərinə müraciət etməyə ehtiyac duyulur.

Bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı milli xüsusiyyətləri əks etdirən konnotativ semantikanın olduğu kimi verilməsi düzgün tərcümənin əsas şərtlərindən biridir. N.V.Timkonun fikrincə, tərcümə edilən əsərdə kulturoloji məzmun bir neçə üsulla verilə bilər: denotativ

məna şəklində olan mədəni komponentli dil vahidləri vasitəsilə, konnotativ məna şəklində olan mədəni komponentlə və müxtəlif növ obyektlərin, mədəni hadisələrin, mədəni-tarixi hadisələrin müəyyən dərəcədə təsviri ilə [Тимко: 2007, s.7].

Bədii tərcümə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin növlərindən biridir. Başqa dilə tərcümə edilmiş bədii əsər həmin dilin daşıyıcıları tərəfindən orijinal əsərin əvəzedicisi, tam oxşar surəti kimi qavranılır. Lakin məlumdur ki, mükəmməl nəticəyə nail olmaq üçün tərcüməçidən peşəkarlıq tələb olunur. Belə ki, “bədii əsər tərcüməçisi üçün tərcümənin yalnız sintaktik, leksik-sintaktik və leksik deyil, həm də üslubi və konnotativ üsulları olduqca zəruridir” [Бурукина: 2007, s.75].

Digər tərcümə üsullarından fərqli olaraq, konnotativ üsul tərcümə prosesində dil vahidlərinin yalnız leksik (denotativ) mənalılarının deyil, həm də emosional, üslubi, mədəni çalarlarının, əlavə məna qatlarının – konnotativ mənalılarının nəzərə alınması və qarşıdakı dildə uyğun şəkildə ifadə olunmasıdır. Başqa sözlə, bu üsulda məqsəd söz və ifadələrin yalnız birbaşa mənasını deyil, həm də onların yaratdığı assosiasiyaları, mədəni kodları və üslubi çalarları qorumaqdır. Məsələn, orijinal mətnə yumor, ironiya, sarkazm və ya isti münasibət bildirən ifadə varsa, konnotativ üsul bu çaları hədəf dildə mümkün qədər ekvivalent formada verməyə çalışır. “Elmi mətnləri tərcümə edərkən hər bir termin əhəmiyyətli və nəzərə alınmaya bilməz. Lakin “qeyri-elmi” üslubda olan mətnlərin tərcüməsi zamanı konnotativ üsullar olmadan keçinmək çətinidir” [Бурукина: 2009].

Çox vaxt müxtəlif mədəniyyətlərdə müəyyən obyekt və ya subyektlərin keyfiyyət və xassələri ilə bağlı fikirlər fərqli olur, bunun nəticəsində tərcümə prosesində konnotativ mənanın çatdırılmasında çətinliklər yaranır.

Konnotativ məna qiymətləndirmə səciyyəli məlumat daşıyır. Bu məlumat sosial-psixoloji, mədəni-tarixi, etnoqrafik amillərin təsiri ilə formalaşır. Fikrimizcə, milli-mədəni konnotasiyaların tərcümədə dəqiq verilməsi zamanı daha çox çətinlik yaranır. Bunun səbəbi isə həm başqa bir mədəniyyətə aid hadisənin tərcümə edilən dilin daşıyıcılarına məlum olmaması, həm də eyni mədəni hadisənin ayrı-ayrı xalqlar tərəfindən fərqli şəkildə (müsbət və ya mənfi) qiymətləndirilməsidir. İkinci halda tərcümənin ekvivalentliyi mümkün olmur, çünki dillər arasında fərqdən daha çox, mədəniyyətlər arasındakı fərq, ziddiyyət tərcümədə ekvivalentliyə nail olmağa ciddi maneə yaradır. Deməli, müxtəlif dillərdə ümumi alınmalar asanlıqla tərcümə edilsə də, xalqın mədəniyyətinə bələd olmadan milli-mədəni konnotasiyalara malik sözlərin düzgün tərcüməsinə nail olmaq mümkün deyil. Çünki hər bir sözün digər dillərdə tam ekvivalenti (qarşılığı) olmadığı üçün bəzi hallarda başqa dillərə məxsus bədii mətnlərin tərcüməsi zamanı konnotativ mənalı emosional-qiymətləndirici leksikanın düzgün əks etdirilməsində problem yaranır, tərcümə uğurlu alınmır.

Tərcümədə ekvivalentlik məsələsi bir sıra elmi əsərlərin tədqiqat obyektinə olmuş, ekvivalentliyin növləri göstərilmişdir [Тимко: 2007; Bayramov: 2008; Əsgəri: 2009; Злобин: 2012; Хромова, Токарева: 2017; Борисенко: 2017 və b.]. Ekvivalentliyin bir növü də konnotativ ekvivalentlikdir. Konnotativ ekvivalentlik semantik ekvivalentliyin növüdür. Orijinal əsərdəki dil vahidlərinin bütün konnotativ mənalılarının tərcümə mətnində verilməsi, tərcümə edilən dildəki qarşılığı ilə əlaqəsi, uyğunluğu *konnotativ ekvivalentlik* adlandırılır.

Dil vahidlərinin konnotasiyası bir çox komponentdən (obrazlılıq, emosionallıq, ekspressivlik, qiymətləndirmə, honorifik (hörmət ifadə edən), parametrik (intensivlik), milli-mədəni komponentlər) ibarət olduğu və milli-mədəni özünəməxsusluğu ilə fərqlənən assosiativ-obrazlı təsəvvürlərə əsaslandığı üçün dil vahidlərinin konnotativ ekvivalentliyi də yalnız müəyyən kontekstual şəraitdə mümkün olur, leksikoqrafik səviyyədə praktiki

olaraq həyata keçirilmir. Frazeoloji vahidlər, okkazonalizmlər, metaforik nominasiyalar üçün konnotativ ekvivalentlərin axtarışı xüsusilə çətinidir.

Tərcümədə konnotasiyanın əks etdirilməsi. Sözüün konnotativ mənasının tərcümədə verilməsində onun emosional, üslubi və obrazlı elementləri əsas rol oynayır. Sözüün mənasının emosional xarakteristikası müsbət və ya mənfi ola bilər. Hər dildə elə sözlər vardır ki, əşyevi-məntiqi mənasına görə eynidir, ancaq sözüün semantik strukturunda emosional komponentin mövcudluğu və ya xarakteri baxımından fərqlidir. Emosionallığın ümumi xarakteri, bir qayda olaraq, tərcümədə tam qorunur. Adətən, orijinal əsərdə təsvir olunan obyektə eyni və ya oxşar müsbət, yaxud mənfi münasibəti ifadə edən sözü tərcümə edilən dildə tapmaq mümkündür. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, sözüün emosional mənası zamanla dəyişə bilər. İfadənin emosional məna çalarlarının tərcümədə saxlanması konnotativ ekvivalentliyi əldə etməyə imkan verir.

Tərcümədə konnotasiyanın digər komponenti – sözüün üslubi mənası da çətinlik yarada bilər. Üslubi məna sözüün yüksək, poetik leksikaya, kitab leksikasına, yaxud da danışq dilinə, loru leksikaya aidliyinə işarə edir.

Konnotasiyanın daha bir komponentinin – sözüün obrazlı mənasının tərcümədə verilməsi də önəmlidir. Belə ki, orijinal əsərdə və onun tərcüməsində müvafiq sözlərin konnotativ mənasının ekvivalentliyi tərcümədə assosiativ-obrazlı komponentin əks etdirilməsini də nəzərdə tutur. Bəzi sözlərin semantikasi danışanların şüurunda müəyyən assosiasiyalarla bağlı olan əlavə məlumatı da əhatə edir. Məsələn, bir çox xalqlar üçün *qar* yalnız yağıntı növü deyil, həm də ağılıq etalonudur və digər ağı əşyalar (saç, qənd və s.) onunla müqayisə edilir. Tabaşır isə ağı rəngdə olmasına baxmayaraq, yalnız solğun üz rəngi onunla müqayisə olunur. Yaxud *tülkü* hiyləgərliklə, *aslan* cəsurluqla, igidliklə, mərdliklə assosiasiya edilir.

Sözüün semantikasında hər hansı bir əlamət obrazlılığın ifadəsi kimi xüsusi olaraq seçilə bilər. Ümumiyyətlə, tərcümədə obrazlı konnotasiya mürəkkəb məsələdir. Belə ki, eyni referensial – əşyevi mənalı sözlər çox vaxt müxtəlif dillərdə fərqli obrazlı konnotasiyalara malik olur, yəni ayrı-ayrı dil kollektivlərinin üzvlərində fərqli assosiasiyalar doğurur, yaxud heç bir assosiasiya yaratmır. Məsələn, Azərbaycan dilində və bir sıra başqa dillərdə insana ünvanlanan məcazi mənalı *heyvan* sözü (məs., “sən heyvansan”) peyorativ (mənfi) konnotasiyaya malikdir və “çox gözəl”, “çox qəşəng”, “əla” kimi müsbət mənalı sifətlərlə yanaşı işlənir, ingilis dilində isə obrazlı mənada işlənən “animal” (heyvan) sözüün mənfi konnotasiyası olmaya da bilər və insana aid edilərək müsbət mənada da işlənir. *Pişik* sözü isə ingilis dilində qadına ünvanlandıqda, əksinə, mənfi məna daşıyır və kinli, məkrli, davakar qadına münasibətdə işlədilir. Ancaq Azərbaycan dilində *pişik* sözü “canibərklik” (“pişik kimi doqquz canlı”), “yaltaqlıq”, rus dilində “nədinlik”, “cəldlik”, “çeviklik”, “sərbəstlik”, “məhkəmlik” anlayışları ilə assosiasiya edilir. Fransız dilində isə bir qadına “Pişik!” deyilməsi təhqir kimi qəbul edilir. Yaxud *at* sözü hər hansı bir ingilisdə səyahət etməyi sevən insanla, ruslarda isə yöndəmsizliklə bağlı təsəvvür yaradır, *dəvə* sözü ərəb dilində “gözəllik”, “zəriflik”, Çin dilində “dözümlülük”, digər dillərdə isə *kinlilik* konnotasiyasına malikdir. Bu hal ayrı-ayrı dillərdə eyni sözüün fərqli assosiativ potensiala malik olması ilə bağlıdır.

Bəzi sözlərin folklorda və bədii əsərlərdə işlənmə xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq mənalarında müxtəlif assosiasiyalar daşlaşır, sabitləşir və dil kollektivində geniş şəkildə yayılır. Məsələn: *Təpəgöz*, *Hacı Qara*, *Qaloş* və s. Orijinal əsərdəki bu tip komponentlərin obrazlılığının saxlanması tərcümənin ekvivalentliyinə nail olmaq üçün zəruri şərtlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bədii əsərlərin xüsusən qohum olmayan dillərə tərcüməsi zamanı sözlərin konnotativ mənalılarının dəqiq verilməsi məsələsində problemlər ortaya çıxır. “Hər hansı bir xalqın milli xüsusiyyətlərindən söhbət açarkən, hər şeydən əvvəl, onun coğrafi ərazisi, bu ərazidə mövcud olan flora və fauna, məişət, geyim əşyaları, bəzək məmulatları, musiqi alətləri, şəhər və kənd adları, insan adları, ləqəbləri və sair başa düşülür. Bununla yanısı, xalqın özünəməxsus xarakter və psixologiyası, dili, dini, adət-ənənəsi, etnik və etik xüsusiyyətləri dərk olunur. Qeyd etdiyimiz bu əlamət və keyfiyyətlərin tərcümə prosesində canlandırılması qohum olan dillərdə bir o qədər çətinlik törətməsə də, qohum olmayan dillərin tərcüməsində bir sıra problemlərlə qarşılaşmalı oluruq” [Əsgərli: 2009, s.164-165].

Bədii mətnlərdə emosionallığın ifadə vasitələrindən biri olan konnotativ mənalı sözlərin qohum olmayan dillərə tərcüməsi zamanı gerçəkliyin koloritinə özəlliklə fikir vermək lazımdır. Mətnin bir dildən digər dilə tərcüməsi zamanı məhz koloritin verilməsi tərcümə prosesində çətinlik yaradır. “Milli kolorit öz qabarıq əksini obrazlı ifadələrdə tapmış xalq təfəkkürü sistemidir. Ona görə də hər bir xalqın tarixi, məişəti, dini təriqəti, coğrafi mühiti, adət-ənənələri, etnik-etik və digər xüsusiyyətləri milli koloritin yaranmasına xidmət edir. Belə ki, bu xüsusiyyətlərin dərinədən dərk olunaraq müxtəlif dillərdə verilməsi üçün tərcüməçinin yaradıcılıq laboratoriyası ciddi fəaliyyətdə olmalıdır” [Əsgərli: 2009, s.163-164]. Tərcüməçi tərcüməyə keçməzdən öncə orijinal əsərdəki naməlum gerçəkliyi, daha doğrusu, onun kontekstdəki yerini, yəni müəllif tərəfindən necə verildiyini – müəllif intensiyasını və müəllifin hansı vasitələrdən istifadə etdiyini anlamalıdır ki, onun semantik və konnotativ məzmununu oxuculara düzgün çatdırı bilsin.

Bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı ifadənin emosional-qiyətləndirici xarakterinin uyğun konnotativ mənalı sözlərdən istifadə edilərək verilməsi ekvivalentliyə nail olmağa imkan yaradır. Ancaq bu tələbə əməl etməmək, yəni sözlərin konnotativ semantikasına bələd olmamaq tərcüməni bütünlüklə qeyri-ekvivalent edə – səhv tərcüməyə gətirib çıxara və bununla da milli xüsusiyyətin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, *Azərbaycan* şifahi xalq ədəbiyyatının qiymətli əsəri olan “Koroğlu” eposunda *dəli* sözü “dəlicesinə qoçaq”, “güclü”, “cəsur”, “iğid”, “qəhrəman” kimi əlavə, ikinci dərəcəli – konnotativ mənalı daşıyır, lakin 1842-ci ildə Polşa şairi, şərqşünas və diplomatı Aleksandr Xodzko-Boreyko bu sözün konnotativ mənasını bilmədiyindən *Koroğlunun dəliləri* ifadəsini *the banditti of Kurroglou* – “Koroğlunun quldurları” kimi tərcümə etmişdir [Chodźko: 1971]. Eyni səhv tərcüməni Cudit Vilksin əsərlərində də görürük. Belə ki, həmin müəllif də öz məqaləsində xalq qəhrəmanı Koroğlunu və onun dəlilərini “bandit”, yəni “quldur” adlandırmışdır ki, bu da *dəli* sözünün həmin dastanda işlənmiş konnotativ semantikasını bilməməkdən irəli gəlir [Wilks: 2001; Wilks: 2015]. Deməli, tərcüməçi sözün hansı mənada işlənməsini müəyyən etməlidir, bu isə sözün işləndiyi mühitdən – kontekstdən, daha dəqiq desək, dar (söz birləşməsi, cümlə) və geniş (bir neçə cümlə, abzas, yaxud bütöv bir mətn), mikro və makro-kontekstdən aydın ola bilər.

Geniş kontekst düzgün tərcüməyə nail olmaqda daha önəmli rola malikdir. Lakin bəzi hallarda tərcüməçi müəyyən bir sözün düzgün mənasını vermək üçün dilxarici amillərə müraciət etməli olur. Yəni mütərcim dəqiq tərcüməni vermək üçün “ölkənin tarixini, mədəniyyətini, coğrafiyasını, siyasi quruluşunu, adət-ənənələrini, tərcümə etdiyi mövzunu bilməlidir” [Bayramov: 2008, s.49]. Hətta bəzən bir söz və ya ifadənin düzgün başa düşülməyərək səhv tərcüməsi və ya yanlış mənada verilməsi əsərin bütün süjet xəttinin səhv anlaşılmasına gətirib çıxara bilər. L.V.Ginzburq bu barədə haqlı olaraq yazır ki, bəzən bir

sözdən yalnız tərcümənin deyil, həm də tərcüməçinin özünün yaradıcılıq taleyi asılıdır [Гинзбург: 1959, s.287].

Beləliklə, orijinal əsərin tərcüməsində müvafiq sözlərin konnotasiyasının ekvivalentlik dərəcəsini – konnotativ mənalı sözlərin tərcüməsini üç yerə ayırmaq olar:

- hər iki dildəki (orijinal və tərcümə) müvafiq sözlər eyni assosiativ-obrazlı xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Belə hallarda tərcümə zamanı sözün semantikasındakı həmin komponentin verilməsində ekvivalentliyin ən yüksək dərəcəsi əldə edilir. Çünki həmin dillərdə sözlər eyni konnotasiyaya malik olur və asanlıqla tərcümə edilir. Məsələn: Azərbaycan və rus dillərində *qar* sözünün mənasında “ağlıq” əlaməti (konnotasiyası) vardır, deməli, tərcüməçi sözün konnotasiyasını saxlamaqla bütövlükdə ifadənin emotiv komponentini, eləcə də konnotativ mənanın qiymətləndirici komponentini asanlıqla çatdırmaqla bilir;

- hər iki dildə bir-birinin ekvivalenti olmayan müxtəlif sözlər eyni assosiativ-obrazlı xüsusiyyətə malik olur. Belə hallarda, mənanın obrazlı komponentinin bərpasına, bir qayda olaraq, obrazın əvəz edilməsi ilə nail olunur. Məsələn: Azərbaycan dilində *siçan* kimi qorxaq, *dovşan* kimi qorxaq, rus dilində *dovşan* kimi qorxaq; Azərbaycan dilində *eşşək* kimi dözümlü, *goyun* kimi dözümlü, rus dilində *at* kimi dözümlü, Çin dilində *dəvə* kimi dözümlü və s. Bu üsul tərcüməçiyə konnotativ mənanı tam saxlamağa imkan verir;

- orijinal dildəki sözün konnotativ mənası tərcümə edilən dildəki sözlərdə mövcud olmur. Belə hallarda sözün mənasındakı bu hissənin tərcümədə verilməsi yalnız qismən mümkün olur, yəni ekvivalentliyə tam nail olmaq çətin olur. Bəzən isə mənanın bu komponentinin əks etdirilməsi qeyri-mümkün olur və tərcümədə verilmir. Belə halda konnotativ məna denotativ məna ilə tərcümə olunur. Məsələn, Azərbaycan və rus dillərində *hamam* yalnız yuyunmaq üçün yer mənasını bildirmir, həmçinin çox isti yer haqqında da deyilir, ingilis dilində isə həmin söz bu xüsusiyyətdən məhrumdur və yalnız həqiqi – birinci mənada işlənir. Belə sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçi konnotasiyanı saxlamır və onu daha neytral bir ləksemlə əvəz edir.

Beləliklə, tərcüməçi əsərin tərcüməsi zamanı konnotativ mənanı çatdırmaq üçün müxtəlif vasitələrə müraciət etməli olur. O, bir qayda olaraq, orijinal əsərdəki dil vahidlərinin təkcə denotativ mənasını deyil, həm də konnotasiyanı qorumağa çalışır. Bununla belə, dillərin milli-mədəni xüsusiyyətləri tərcümədə konnotasiyanın tam saxlanmasına heç də həmişə imkan vermir və bu zaman konnotasiyanı dəyişmək mümkündür. Lakin bunun üçün orijinal əsərdəki dil vahidinə məxsus konnotasiyanın dominant komponentləri nəzərə alınmalıdır. Əgər müəllifin fikrini çatdırmaq üçün lazımı konnotasiya tapmaq mümkün deyilsə, tərcümə zamanı o, tərcümə olunan ləksemin denotativ mənası ilə əvəz olunur.

Deməli, tərcümə zamanı konnotasiyanın verilməsində müəyyən konnotativ məna daşıyan sözlərin ekvivalent, hipoekvivalent (natamam qarşılıq – ifadə baxımından deyil, yalnız məzmun oxşarlığına malik olan) və qeyri-ekvivalent əvəzlənməsi baş verir.

Belə nəticə əldə edilmişdir ki, sözün semantik strukturundakı qiymətləndirmə komponenti konnotativ elementin bir hissəsidir və onun digər dilə tərcüməsi zamanı həm ekvivalentlik, həm hipoekvivalentlik, həm də qeyri-ekvivalentlik özünü göstərə bilər. Tərcümədə konnotativ ekvivalentliyə nail olmaq tərcümə sənətkarlığını müəyyən edən əsas amillərdəndir. Dil vahidlərinin mədəni konnotasiyalarını adekvat şəkildə üzə çıxarmaq yalnız orijinal mətnin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətinə deyil, həm də öz doğma mədəniyyətinə bələd olmaqla mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Q. Tərcümə sənəti. Bakı: OKA Ofset, 2008, 218 s.
2. Əsgərli F. Bədi tərçümə prinsipləri. Bakı: ADPU, 2009, 226 s.
3. Арнольд И.В. Функции коннотативных компонентов значений в поэтическом тексте // Структура и семантика предложения и текста в германских языках. Межвуз. Сб. Научн. Тр. ЛГПИ им. А.И.Герцена. Ленинград, 1989, с.3-9.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: Междунар. Отношения, 1975, 240 с.
5. Борисенко А.Л. Буквализм в художественном переводе: Ошибка, эксперимент, метод? // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. 2017, № 5, с.132-142.
6. Бурукина О.А. Классификация переводческих приемов: новый взгляд на старые истины // Университетское переводоведение. Материалы VIII юбилейной международной научной конференции по переводоведению “Федоровские чтения” 19-21 октября, 2006 г. СПб: Филологический ф-т СПбГУ, 2007, с.72-80.
7. Бурукина О.А. Коннотативные переводческие приемы как средство решения культурно обусловленных проблем // Материалы I Международного научного симпозиума “Современные проблемы литературоведения”. Тбилиси, Институт грузинской литературы им. Шота Руставели, 2009. [Электронный ресурс], <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-00000-00---off-0civil2--00-1---0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11--10-ka-50---20-about---00-3-1-00-0-0-01-1-OutfZz-8-00&cl=CL2.13&d=HASHfe019df1b0e15b319b1ff0.12>=1>
8. Гинзбург Л.В. В начале было слово / Мастерство перевода: Сборник статей. Москва: Советский писатель, 1959, с.287-294.
9. Злобин А.Н. Перевод в когнитивном формате знания: монография. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2012, 152 с.
10. Иорданская Л.И., Мельчук И.А. Коннотативный аспект в лингвистической семантике // Wiener slavistischer, 1980, Bd. 6, с.191-210.
11. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высшая школа, 1990, 253 с.
12. Тимко Н.В. Фактор “культура” в переводе. Курск: Гос. ун-т., 2007, 154 с.
13. Хромова И.А., Токарева Г.В. Стратегии перевода “чужого” (на материале переводов А.Н.Островского интермедий Сервантеса) // Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода, 2017, № 1, с.85-95.
14. Chodźko A. Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia, and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea, Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015012162932&view=1up&seq=5>
15. Wilks J.M. The Persianization of Kōroğlu: Banditry and Royalty in Three Versions of the Kōroğlu *Destan*. *Asian Folklore Studies*, 2001, vol. 60/2, pp.305-318, <https://asianethnology.org/downloads/ae/pdf/a1394.pdf>
16. Wilks J.M. Horses as Heroes in Medieval Islamic Literature. Hawaii University International Conferences. Arts, humanities, social sciences & education. 2015, January 03-06, <https://www.huichawaii.org/assets/wilks%2c-judith---2015-ahse-huic.pdf>

**TRANSLATION OF LEXEMES WITH CONNOTATIVE MEANING:
PROBLEMS AND SOLUTIONS
SUMMARY**

The issue of correct rendering of language units with connotative semantics in translated texts is analyzed in the article. Since there are differences among the cultures of different nations, words that are appropriate in terms of denotation in different languages, meaning the same thing, may differ in terms of connotative semantics. In this regard, providing connotative semantics reflecting national characteristics during the translation of literary works is one of the main conditions of correct translation. This paper shows the problems that arise during the translation of evaluative lexicon – words with connotative meaning in literary texts. The fact that more difficulties arise while giving an accurate translation of national-cultural connotations, which differ in terms of associative evaluation, and the reasons for this are mentioned. The problems that arise in the issue of accurately giving the meanings of connotative words during the translation of literary works into unrelated languages are discussed, and it is concluded that in order to successfully reveal the cultural connotations of linguistic units in a translated work and to achieve connotative equivalence, the translator should not only consider the culture of the people to whom the source text belongs, but also he should also be familiar with his native culture and also understand the author's intention correctly. So, although common loanwords in different languages are easily translated, it is impossible to achieve the correct translation of words with national-cultural connotations without knowing the culture of the people.

Keywords: *connotation, translation, culture, association, equivalence.*

**ПЕРЕВОД ЛЕКСЕМ С КОННОТАТИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ:
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется вопрос правильной передачи языковых единиц с коннотативной семантикой в переводных текстах. Поскольку в культурах разных народов существуют различия, слова, подходящие по значению в разных языках, означающие одно и то же, могут различаться по коннотативной семантике. С этой точки зрения при переводе художественных произведений правильное придание коннотативной семантики, отражающей национальные особенности является одним из главных условий правильного перевода. В данной статье показаны проблемы, возникающие при переводе оценочной лексики – слов с коннотативным значением в художественных текстах. Отмечается трудности, возникающие при точном переводе национально-культурных коннотаций, отличающиеся с позиций ассоциативной оценки, и их причины. Обсуждены проблемы, возникающие в вопросе точной передачи коннотативных значений слов при переводе художественных произведений особенно на неродственные языки, и сделан вывод, что для успешного раскрытия культурных коннотаций языковых единиц в переводном произведении и достижения коннотативной эквивалентности переводчик должен не только учитывать культуру народа, которому принадлежит исходный текст, но и быть знаком с родной культурой, а также правильно понимать интенцию автора. Итак, хотя общие заимствования на разных языках легко переводятся, добиться правильного перевода слов, имеющих национально-культурную коннотацию, без знакомства с культурой народа невозможно.

Ключевые слова: *коннотация, перевод, культура, ассоциация, эквивалентность*